

84/540324MAM

K94

Kawafat

1841

1929

Եւ ճշմարտեմ
նե ճեշում

ҚАШАҒАН КҮРЖІМАНҮЛЫ

Бұл дүниеде не жетім

АЙТЫС, ДАСТАН, ӨЛЕҢ
АРНАУ, ТОЛҒАУЛАРЫ

Ақтау 1991 ж.

ҚАШАҒАН КҮРЖІМАНҰЛЫ (1841 — 1929)

Халық арасына жырлары кең тараған көрнекті суырып-салма ақын — Қашаған Күржіманұлы 1814 жылы Түркімен ССР-і, Ташауыз қаласының маңында туып, негізінен Маңғыстау ауданының «Қырықкез» жерінде өмір сүрген. Он төрт-онбес жасынан жалдамалы еңбекке араласады. Жетімдік пен жоқшылық, жұпыны өмір болашақ ақынның жас жүрегін бұғаулай алмайды. Өмір соққысы жігерлі жасты шындап-шынықтырып өмірге құлшындыра түседі. Жасынан Атырау, Хиуа елдеріне кең тараған жырларды жаттай өскен Қашаған он алты жасынан-ақ ақын атанады. Қашаған бағзы өнерпаздар дәстүрімен көп елді аралаған. Маңғыстау, Хорезм аймағы мен Еділ, Жайық, Жем, Сағыз өзендерін жайлаған елдерде болып, Құрманғазы мен Нұрым, Ақтан мен Мұрат, Бала Ораз бен Қоспақ, Қашқынбай мен Құмшайыр, Өмір мен Ығылман сияқты өнер саңлақтарымен кездескен. Қашаған бүкіл жырларында бұқара атынан сөйлейді, еңбек адамының адамгершілігін жырлайды, бай мен биді, болыс пен молданы аяусыз шенейді, үстем тап өкілдерінің екіжүзділігі мен тоғышарлығын, сараңдығы мен сұрқиялық әрекеттерін әшкерелеп, келеке етеді. Ақынның дін өкілдерін аяусыз шенеп, өнерді қорғаған жырларының озық үлгісі — «Есқали сұпыға айтқаны». Қашағанның «Қуаңдаған қу Бисен», «Мұстахқа», «Домбыранын қақпағы», «Ермағанбет молданы тілдеуі» дейтін өлеңдері де сараңдық пен суайттық сияқты өмірді жүдетер сиықсыз мінездерді сынауға арналған. Ақын «Берекет ақынға», «Сақыпқа айтқаны» толғауларында ізгілікті насихаттап, әдепсіздікті әшкерелейді. Қашағанның Нұрыммен, Бала Оразбен айтыстары білім сынасу ретіндегі сайыстар болса, Ізіммен, Ізбаспен айтыстары — адамгершілік пен ізгілікті дәріптеу.

Қашаған тура да шыншыл, өткір де көркем шығармаларымен халық қадіріне бөленген бұқара жыршысы. Жырау жырлары Октябрьге дейін ел аралап ауызша тарады. Бірқатар шығармалары алғаш рет «Әдебиет майданы» (1935 — №6) журналында жарияланды. «Адай тегі», «Атамекен», «Топан» атты дастандарында халықтың басынан кешкен қилы заман тарихы сипатталады.

Қ. СЫДЫҚОВ.

БАСТАПҚЫ СӨЗІ, ЖЫР ҚОНУЫ

Баласының азамат болғанына қуанған Сөрсенбай той жасайды. Ол кезде Қашаған 16-17 жасында болатын. Осы тойда елден кеткеннен қайтып оралғанға дейінгі сапарын жырлап береді.

Ақын «Бастапқы сөзінде» сонау бала кезінен бастап ақын болғанға дейінгі өмір жолдарын толғаған. Бұл жырында ақындықтың қалай қонғаны жөнінде айтады.

Сол тойдан кейін Қашағанның ақындық атағы елге тарайды.

Нұлақ салсаң жақсылар
Атам бір қайтты дүниеден,
Бес жаста жетім қалдырды,
Басыма қайғы салдырды.
Анам көрді жесірлік,
Өзім көрдім жетімдік,
Сүйтіп басым қаңғырды
Алты жаста еліктім
Жеті жаста желіктім.
Сегіз жасқа келгенде
Бала болдым көрікті
Тоғыз жасқа келгенде,
Қадір білер ағалар:
— Шырағым жүр, деп ертті
Балалықты тастадым
Он төрт жасқа келгенде.
Есігінде әр кімнің
Жұмыс істей бастадым
Он бес жасқа келгенде,
Таяқ алдым қолыма
Халықтың түстім сүрлеу жолына.
Ной айдауға жалданған
Жер үйде жатқан бес беуіш
Солардың ердім соңына
Бір күндері келіп Гурьевке,
Сергей деген көпеске
Малай болып жалдандым
Көпестің малы көп екен
Текеге қойын айдадым
Аяққа шарық байладым

Жұмысқа басым сайладым
Азығымды үнемдеп
Қара сұңқар шайнадым
Қордеубайдан көрдім қорлықты,
Әбден сорым қайнады
Жабағы жүннен сырулы
Басымда шоқпыт беркім бар
Шаршап қойдың соңында
Жүдеу тартқан көркім бар
Көпестің қордеубайлары,
Қойға бар деп сабайды
Бармасқа қандай еркім бар?
Бір күндері болғанда
Қордеубайлардан қатты таяқ жеп.
Жабығыға қатты зарладым.
Көзімнің жасы парлады
Қайтайын десем ел алыс
Насымда болмай бір таныс
Жасағанға жалынып
Жабығып қатты сарнадым
Сол түні ұйықтап жатқанда
Ғайыптан келіп қасыма
Бір қара кісі «тұр», — деді
Мойныңды маған бұр, — деді, —
Назарымды байқап аңдады
Байқағанын айтайын
«Ұйықтама, балам, «тұр» — деді
«Мойныңды маған бұр» — деді
«Налыма балам көзіңді аш
Өнер бердім елге шаш,
Зейінің болса пайдаға ас
Көпестен саған пайда жоқ
Шамаң келсе, шырағым
Таяғыңды таста, қойдан қаш
Ендігі жерде шырағым
Өлең—жыр болады кәсібің.
Ел үстінен болады нәсібің
Жақсылардың дәулетін
Ортақ еттім өзіңе
Ұлықсат бердім өзіңе»
Осы сөздерді айтты да
Батасын берді қол жайып'

Алақандарын мол жайып
Ұлықсат содан болғасын
Жөнелдім сөзге мен байып
Осылай нышан берді де
Үйқылы ояу жатқанда
Көзімнен болды ол ғайып.
Оятты тартып қолымнан
Түрегел деп жатқан орнымнан
Айып етпең жақсылар
Жаратылған жазмышта
Несібе солай болғаннан
Теңеден әрмен өткенсін,
Барған жерлерді айтайын
Ақсу, Шаған, Дере тау
Оларды да көрдік аман сау
Ор деген судың бойымен,
Осике деген көлінде

Карашекпен орыс жерінде
Қой соңында жүріп қаңғырып
Өзімнен өзім желігіп
Өлең-айттым айқайлап,
Тау-таспен даусым жаңғырып.
Сүйтіп жүрген кезімде
Піркәншіктері көпестің
Бірін-бірі шақырып,
Қонақ болып жиналып,
Кеңескен екен отырып.
Қойдағы жүрген баланы
Шаңырамыз деп ұйғарып
Алып кел деп баланы
Жіберген енен біреуді
Ерттеулі сайлы ат беріп
Атымды жазып сыртына
Бір ширек қағаз хат беріп
Қағазбен ісім болған жоқ
Шақырып жатыр дегесін
Атқа тура ұмтылдым
Тізгінінен ұстап шап беріп.
Аттың ұстап жалынан
Тастай бердім қолдан таяқты
Үзеңгіге салдым аяқты
Азамат ерлер жақсы ғой

Жүдеп жүрген көріп халымды
Есіркеп сырттан аяпты
Жетіп келсем оларға
Отыр екен мырзалар
Ақ шатырдың ішінде
Масаты кілем үстінде,
Кілең сауыр мәс пен кебісті.
Дастархан жайып құрметтеп
Төкті түрлі жемісті
Жез самаурын қайнаулы
Союға бағалан байлаулы
Тәрбиелері сондай келісті.
Сол құралында соны жырладым
Келтірдім сөздің ырғағын
Сөзімді айтқан сырладым.
Бұлдағанын айтайын
Қолдарына алып шиланды
Ақшаға алдымды толтырып
Сыйлады беріп барларын
Шумақ меркеш ішінде
Бас піркәншік айтты. «Жігіттер,
Нашаған бізде қалсын» — деп
«Қойға бар» — деп бұйырды
Менен басқа малай балдарын
Содан бас піркәншіктің қасында
Үкі бөрік басымда
Мінгенім әсем ат болды.
Сусыныма қызыл шәй
Шайнауыма май мен ет болды.
Сонан соң көңіл шат болды
Бұл жерде жүріп тағы да
Самараға келіп біз тұрдық
Бір ай сонда қой қырдық
Сонда да бейнет кетпеді
Тағдырдың малай еткені
Жаман ауру тап болып
Бозқырау деген амалда
Азар түстім арбадан
Ағашты ұстап жағалап
Жығылып жерге құладым,
Сағынып елді жыладым.
Қара терге боянып

Бір уақыттар болғанда,
Жеңіліп бойым қалыпты,
Көтерсем басты оянып.
Бұл аурудан жазылып
Мен содан елге жылыстым
Аман сау елге қауыштым
Төменгі ұсақ байұлы,
Жеріне қарай ауыстым
Жақсылардың жиған дәулетті
Қонақ жайлықпен тауыстым
Сол күндердің уақытында
Жанат ішік, камқа тон
Үстіме болды кигенім,
Жүйрік пенен жорғалар
Астыма болды мінгенім
Сұлулар болды тандап сүйгенім
Еңбегімді еткен сыйлады,
Өнерден дәулет жинадым
Алдамшы дүние қайтейін
Бір тұяқ қалмай артымда
Өзімнен-өзім күйгенім.

«ТОҒАН»

1899 дөңыз жылы Каспий теңізі тасиды. Тасқын атыраудағы елді мекенді алып кетеді. Көп адам суға кетеді. Үй-панасы, ас-тамағы, киім-кешегі, малы тасқынға кеткен ел көп қыйындық көреді.

Бұл апатты өз көзімен көрген Қашаған халық мұңына ортақтасып, жыр шығарады.

Қазақтың ұлы халық композиторы Құрманғазы бұл оқиғаға арнап өзінің атақты «Көбік шашқан» дейтін тамаша күйін шығарады.

Ноғайлының елінде,
Үшқияның жерінде,
Асан қайғы бас болып,
Қайғыменен өтсе де,
Нарынды тастап кетсе де,
Құтты екен бұл қоныс,
Баққан қойы бүркіттей,
Дулығасы үйген іскірттей,
Кәрі биесі жөн алған,
Нарлары семіз қом алған,
Кәрі саулығы шайлаған
Еркек қой мен тоқтысын,
Шаруасы ерте байлаған.
Ерлері бар еді егескен,
Дұшпанымен шенескен,
Абройы асқардай,
Не жақсымен теңескен,
Құбарлан ертіп, құс салған,
Лашын, сұңқар ұстаған,
Елеуретіп екі жүйрік жетектеп,
Сұлығын алтын бедерменен кердірткен,
Жалын сабауіспен тердірткен.
Мынау Еділ мен Жайық, Жем екен,
Бұл жетімдерге жем екен,
Шөбі малға май бол ар,
Аш, арыққа жай болар,
Қашаннан да бұл қоныс
Құтты болған жер екен
Өзегі де қайырлы,
Аш, арығы сүйреп жейді екен,

Бекіре менен жайынды.
Балқашын орып мал жеген,
Аралас үйрек, қаз жеген.
Малының жақын өрісі.
Құлынның ұзын желісі,
Еділ мен Жайық, Нарынның
Осылай екен келісі
Және бір жайды айтайын,
Ноғайлының елінде,
Үш қиянның жерінде,
Талай хандар шалқыған.
Шалқыған хандар алқынған
Менмендік тасқан шағында,
Тоқтамыс елі шарпылған.
Патшалар да ауған тағынан,
Мыңғырған малды байлардың,
Қонысы кеткен жонынан
Мынау бір өткен уақиға,
Бұдан да хабар берейін:
Тайшың ханның елі толғанда,
Орманбет ханның елі толғанда,
О да келіп бір күні,
Бір құтырған құртқа жолықты.
Орманбет хан сол кезде,
Қайтерін білмей торықты,
Бүлдіруге көп елді.
Арша деген ағашқа
Бір боз торғай келіп қоныпты.
Құтырған құртты қағып жеп,
Құтырған торғай шырлайды,
Көкке қарай зырлайды,
Қанатын сілтеп пырлайды
Өзінен зордан қаша алмай,
Жүрегін торғай баса алмай,
Шарықтап жүрген бүркітке,
Шапқан екен торғай тайсалмай.
Оқиға бұрын болған көп,
Ойласаң шығар түрлі көп.
Қара бүркіт құтырды,

Әлгі боз торғайды қағып жеп.
Құтырып бүркіт желденді,
Еділге қарай еңменді
Ұлы Еділдің бойында
Жүзіп жүрген нән балық
Салған екен соған шеңгелді.
Нән балық жанын қарманды,
Желігіп келген бүркітті,
Жұтып салып жалмады.
Бір шәй ішім мүрсат болмады,
Нән балық та құтырып,
Суға сыймай сандалды.
Желігіп балық сандалып.
Жағаға шықты қайырлап
Қайырлап жатқан балықты,
Су, жағалап қыдырған
Көрген екен батыр Сайынжан.
Балықты жеді елі алып,
Жеген елдер құтырып,
Біреулерді біреу жеп,
Азайған сүйтіп көп халық.
Бұл қоныста көп еді,
Талай бір толып шалқыған.
Жем аяғы пайда деп,
Келуші еді бұл жерге,
Мал іздеген талапкер,
Ырғыз бенен Торғайдан
Ұара өзен мен Сары өзен,
Ішкі орданың халқынан
Хиуаның Түрікпен, Сартынан,
Пайдалы деген даңқынан.
Қайтушы еді еліне,
Мекен еткен жеріне,
Амал жұлдызын атқарып,
Ақшаға жаны толулы,
Әбден жолы болулы,
Азаматтары мақтанып,
Келген- жаяу аттанып,
Көңілдері шаттанып.
Жем аяғы бұл күнде,
Толығып еді мал айдап,

Төрт түлік дәулет-қара айдап.
Сарытау, Самар, Қазаннан,
Талапқа келген саудагер,
Бұ да көкке карады,
    Ұазына жинап сарайлап,
— Сахараның елі сасық, деп,
Баруға алыс қашық, — деп,
Шаңды аяқ елге бармалың,
Келе алмаспыз асып, — деп
Кемітуші еді жек көріп,
Ной баққанды қорлық деп,
Наданның сөзі зорлық деп,
Сахараның елін көшпелі,
Бүгін де бұлар талаптан,
Ақша тапты есептеп
Мамықтан жақсы төсек деп,
Тасқандардан сөз шықты,
Сиырдан жақсы есек деп.
Көп болды сондай тасқандар,
Әлін білмей асқандар,
Пиғылына солардың,
Набыса жаздап аспан жер.
Тәкаппарлар көп еді,
Төгілуге сірә дөп еді.
Бұл арада мал тапқан,
Бір шүкірлік қылмады.
Бір азамат ерде даулет кем болса,
Кабаннан жаман қарынбай,
Жан екен деп оны білмеді,
Көзіне тіпті ілмеді.
Мінейін деп базардан,
    Жүз теңгеге ат алды.
Киейін деп базардан,
Нызыл күрең зат алды.
Ауылдағы қатындар,
Өзі барып базардан,
Қымбатына мата алды.
Дара бешпет ақ көйлек,
«Мынау кімнің қатыны» атанды.
Сахарадан ауылы көшкенде,
Сиырға жүгі, сыймаған,
Арқалап жанын қинаған,

Бұл уақыттар болғанда,
Кәрі қоспақты мал демей,
Түзеді нармая мен қатарды...
Сорпаны төкті майменен,
Сусыны қанып шәйменен,
Қалаға келген бил ері,
Арақ ішіп елірді,
Кеудесі бұған семірді.
Тиіссіз жерге дәулет төгулі..
Қайыры жоқ кілең қасқа бай,
Айдаған малға нуанып,
Үой қозыға жұбанып.
Налалы жерде мырзасы,
Қос арғымақ пар жегіп,
Тарантас арба туарып.
Кәршондікке қамалып,
Нәпсісін шайға суарып.
Нешелер дариямын дегеннің?
Талайы қалды суалып.
Етпеді ешкім канағат,
Тап болмай қайтсын ғаламат.
Көп болды мұндай тасқандар,
Әлдерін білмей асқандар..
Нұтырынған бір құйын,
Кетірді-ау жаман ел күйін.
Нара дауыл соқты да,
Үй қирады бесінде.
Келер деп мұндай уақиға,
Болмады жұрттың есінде.
Ғаламат болды айтқандай,
Жұманың ақшам кешінде.
Таудан биік сендерді,
Бұлтпен бірге көшірді,
Адамның алды жатқанда,
Көз ұйқыға батқанда,
Терезеден су құйды,
Биіктен келіп сең үйді.
Қызылды-жасыл су жүрді,
Сұрапылдың желі зулады.
Зілмәнкенің үстінен
Ұлтарақтай қара жер тапшай,
Қол ұстасып жұрт шулады.

Садақа айтты сасқанда-ай,
Зілмәнкенің басынан,
Мұз жапырып асқанда-ай.
Мылтықтың атқан оғынан,
Бір де осал тимеді,
Нұтылмады қашқындар.
Екпінмен мұздар соққанда,
Кәршондіктегі мастардың,
Кеудесі кетіп бас қалды.
Түкірігі жерге түспеген
Тәкаппарлар мұзды жастанды.
«От ішінде сақта» деген сөз
Найсысын аман сақтады?!
Ғаламат мұндай болған жоқ,
Таңертең тұрып қараса,
Кейбіреу жетім жас қалды,
Талайлар мұзды жастанды.
Біреулер қалды атасыз,
Біреулер қалды анасыз,
Біреулер қалды баласыз,
Біреулер қалды жалғыз қарасыз.
Аюдан мықты білекті,
Набыландай батыр жүректі,
«Кесті деп алла тілекті»,
Ел айырылды ерінен,
Сөзі менен дем берген,
Адасқанға жөн берген,
Ақылғөй абзал кенінен.
Кербездер кетті керілген,
Бір басуға ерінген.
Біреулердің белі сынып майырылды,
Біреулердің қанаты сынып қайырылды.
Бір атадан біреулер,
Жалғыз қалып қайғырды.
Таппай кетті боз бала,
Тал ай сұлу қызғалдақ.
Талайдың кетті әсемі,
Таспағанға тасқанның
Бұ да тиген әсері
Қырғауылдай қызыл нар,
Алшандаған асаулар,
Азбарда тұрып жем жеген,

Аяғын әсем сермеген,
Кербездер .. мінген ат кетті.
Байлардың жиған тырнақтап,
Сарала денмент қылыш бау,
Мұра деп салған зат кетті.
Әкімдер кетті мөр алған.
Бақытпен байтақ ел алған.
Білдірмей келген апатты,
Қайсысы сонын көре алған.
Ұайыры бол сын артына,
Талайлар солай жоғалған.
Ғаламат болды айтқандай,
Әркім қалды тентіреп.
Уақиға болды қауыста
Алдында өтті ақырап.
Бәйтеректер жығылды,
Төгілді суға жапырақ.
Бір параны мұз алды,
Бір параны жеп алды.
Аяулы талай жандардың,
Ит пенен қасқыр жеп,
Кеуделері қызарды.
Бір атадан жүзден көп,
Бір атадан мыңнан көп,
Көме алмай жерде тоң қалың,
Арбамен үйді сатылап.
Ғаламат мұндай түс болды,
Алтындар азып мыс болды.
Әлпештеген арудың,
Кеудесіне қара нұс қонды.
Ғаламат сондай күн болды,
Көз көрмейтін буалдыр.
Ұараңғы тұман түн болды.
Орыстың баржа кемесі,
Мықтап қаққан діңгегі
Бір соққанда дауыл күл болды.
Су тасқыны тау болды.
Таудай толқын жау болды.
Соққан желдер күш болды,
Мұндай заман түс болдыт.
Түн ортасы болғанда,
Желдің түбі бұрғылған,

Бәлеге қашқан ұрынған.
Малынан пайда көрмеген,
Қанағатсыз Қабанбай,
Барын жоқ деп нұрынған.
Жұлдызды жатқа санасақ,
Қисап етіп қарасақ,
«Мың тасқанға — бір тосқан»
Бар емес пе еді бұрыннан?!
Кейіндегі бозбала,
Налымаңыз, шырағым,
Күндердің күні болғанда,
Көк дария көл болса,
Бай мен жарлы тең болса,
Суда-балық, қырға-егін,
Бәле-бәтер жоқ болса,
Диханшылық көп болса,
Талаптың күші сеп болып,
Кетерсіз дағы ел болып.

АРАЛБАЙДЫ ЖҰБАТУЫ

Аралбай ақын жалғыз ұлы Берекет өліп, қамығып отырғанда үйіне замандасы Ғашаған келеді. Бұл жайдан хабарсыз көптен көріспеген Қашаған: — **Лебізіңді сағындым, домбыранды шалып жібер»** — дейді. Аралбай Ғашағанға мұңын ағытады. Сонда Қашаған былай дейді.

Замандас інім Аралбай
Мен білмей қалдым балаңды-ай
Тәуекел хаққа шүкір ет
Аузыңа алма жаманды-ай
Басқа түссе амал жоқ
Көтерер жүкті адамға-ай
Мен сасып қалдым қапыда
Біле алмай сөздің парқын-ай
Жылағанмен не пайда
Ғайырын берсін артын-ай
Шайтаннан алла сақтағай
Тамұқтың оты шарпымай
Жаратылған екен адамзат
Дүйсенбі күні бесінде
Мақпұз бенен лауқыдай
Мұсылманның ұлына
Кәусардан шарап татқызбай
Кең сарайда жатқызғай
Мәңкір-наңкүр келгенде
Жауабын жеңіл айтқырғай
Замандасым, Аралбай
Тұяғы бүтін тұлпар жоқ,
Ғанаты бүтін сұңқар жоқ
Кей пендеде іні жоқ,
Інісіз жанның күні жоқ
Кейбіреуде аға жоқ
Ағасыз жанда жаға жоқ
Кейбіреуде бала жоқ
Бермесе перзент шара жоқ
Болаттан бекем бол деген
Болдырғанға болмасқа
Уайым, ашу жарамас,
Сіздей бір жанға жолдасқа
Ашу деген — көк бөрі
Ақылың қорған тал болар

Тәуекел — қайық, сал болар
 Ойлап кетсең жеткізбес
 Түсіп кетсең бойлатпас
 Уәйім деген жар болар
 Ойлағанда, Аралбай,
 Өмір бір дулы шәһр болар.
 Бұл өмірде нелер жоқ
 Біреу кем, біреу хан болағ
 Басына ңайғы түспеген
 Мен-менге қайғы таң болар.
 Ақыл деген — кой болса
 Ашу деген көк бөрі,
 Бөрі қойға жолықса
 Дүние қиғаш шаң болар.
 Сабыр етші, Аралбай
 Айы біткен айда өлер
 Күні біткен күнде өлер
 Жанына ажал келген күн,
 Таңға жетпей түнде өлер
 Туралап өлім тап болса,
 Жалғыздар емес кім де өлер
 Өлімге қатты налиды
 Кейбір де кейбір пенделер.
 Басы сау есен бай кісі
 Өз айтқаны жөн келер
 Орынды жерде сөйлесем
 Кызыл тілім дөңгелер
 Айтып-айтпай не керек
 Сені мен менің қасымда,
 Даладан аңсап келгенде
 Алдымнан — атам келді, — деп
 Күліп-ойнап кім келер?!

БЕГШ ТӨРЕГЕ АЙТҚАНЫ

1900 (тышқан) жылы казан айында терістіктен ту тігіп
 туре көтерілген жаңбыр аралас дауыл Каспий теңізіне ақ-
 жал толкын үйіріп, жағалау біткен ащы судың астында қа-
 лады. Жем өзені де арнасынан асып, алыс қиырға жайы-
 лады. Бұрын-сонды көз көріп, құлақ естімеген табиғаттың
 тосын оқиғасы сол кездегі Қанбақты қаласын (Жылой ав-
 даны) шарпып, халықты мал мүлкінен айырып орны тол-
 мас шығынға ұшыратады, ауыр қазаға душар етеді. Бол-
 тан апатты көріп, біліп, тексеріп, қорытындысын шығару

үшін Гурьевтен ояздың көмекшісі руы Шеркеш Бегім төре жіберіледі. Қайғы-қасірет шегіп, қабырғасы қайысқан, күйзелген жұрттың жай-күйіне жергілікті үстем тап өкілдері тарапынан материалдық көмек болмайды.

Қаңырап қалған Қаңбақты қаласында жүріп Бегім төре халықтың қорқынышты хал-ахуалын өлеңмен өрнектеп, топ ортасында отырған Қашағанға кезігіпті, осы кезде алпыстарды алқымдаған айтулы ақынға Бегім:

— Төре келгенін естімеп пе едің. Хабар-ошарсыз қамсыз жүргенің қалай өзі? — депті. Сонда Қашаған:

Нақ сүйерім төре ме?
Төре барды көре ме?
Қиямет күн туғанда
Қара байға ере ме?
Қиындықта жұртыммен біргемін менің
жұбым бір, —
Қол ұшымды берерге!

десе керек. Күтпеген жауапқа тосылған Бегім көпшіліктен сескеніп «Қашеке, алға тыңдайтындай бірдене айтыңыз» деп әңгімені басқа жаққа бұрып жіберіпті. Қашаған жүзі көңілсіз, қабағы салыңқы қаумалаған ағайын алдында былай жыр төгілдіріпті. (Өлең толық күйінде сақталмаған).

Бегім төре, нәніміз.
Сөзге құлақ салыңыз.
Айтқанымананыңыз.
Тауқымет тартып тосыннан
Болмай отыр халіміз
Аз ғана тарих айтайын
Саралап, талғап алыңыз.
Өткен күннің шежіресі
Не зият, не жат таныңыз.
Бұлағын жырдың көзейін
Қызыл тілді безейін
Көзінен сусап қаныңыз
Шырқатайын шығандап,
Келгенінше-әліміз.
Шамыңа тимей қарайын,
Жыр құмартса жаныңыз.
...Ноғайлының елінде
Үш қиянның жерінде

Ақ Жайық пен Еділде
Талай ерлер ар тұнған
Басынан бақыт ауғанда
Пошымы аумай ғарпіңнен.
Құрықтаулы аттай алқынған.
Дәреже тапқан ерлер бар
Саланың бойы салқыннан
Едігедей ерді қорсынған
Тоңтамыс ханның елі де
Напияда отқа шарпылған
Бақыты баста тұрғанда
Орыс жұрты қорықты
Орақ пен Мамай даңқынан.
Талайлар ауған тағынан,
Айрылған атақ-бағынан
Ұдыр көрген байлардың
Ұоңсылары кеткен жанынан.
Батырлар өтті аруақты
Ұанжығасы қанға малынған,
Сүңгі өтпес сауыт жамылған,
Дұшпаннан кегі алынған
Олар да кеткен шарасыз
Көлденең жатқан Нарыннан
Ол кездегі Нарынның,
Тоқтығы перен іркіттей
Ұаршығасы қара бүркіттей,
Нарлары семіз қом алған,
Кәрі биелері жал алған,
Кәрі саулықтары шайлаған
Сағызын нандай шайнаған
Еркек қой мен тоқтысын
Шырынына шөптің «байлаған»,
Ерлері өткен егескен,
Ұрпаңтары көп өскен,
Ұлкен бір іске көшерде
Көшелі қарттай кеңескен.
Мырзалары мардымсып
Ұабылан ертіп, құс салған
Лашын, сұңқар ұстаған
Томағасын әдіптеп,
Мақпалменен тыстаған.
Сұлуларын сымбатты

Алтын зермен көмдірген,
Сала құлаш бұрымын
Сабау таспен тердірген.
Жүйріктерін жүйткітіп
Алысқа сап көрдірген...
Еділ, Жайық, Нарынның
• Малынығалыс өрісі,
Құлынның ұзын желісі
Осылай еді келісі,
Табиғаттың берісі.
Балдырын балдай мал жеген,
Арал ас үйрек, қаз жеген
Кейбір байы қайырлы —
Аш-арығы көп жеген
Бекіре мен жайынды
Күндердің күні болғанда
Орыстар* зорлық етер деп
Жағама қолы жетер деп
Ерлерім подкуп* кетер деп
Асанқайғы бабамыз
Жерінен безіп сол үшін
Амалсыз тастап кетіпті
Еділ, Жайық, қонысын,
Еділ мен Жайық. Жем еді,
Жетімдерге мол еді.
Қашаннан-ақ бұл қоныс
Ашулы қақпан арындай
Кәуіті болған жер еді.
Шөбі малға май болар,
Аш-арыққа жай болар,
Төрт түлігі сай болар,
Баға білген бай болар.
Әлеумет, пәмді ішпен сез,
Асанқайғы атам айтқан сөз
Сөйлейін сөздің парқынан,
Жаңылмай жырдың салтынәлі.
Бұл қоныста көп еді.
Тасып та талып шалқыған,
Құйқалы жерде қонысы
Қорғасындай балқыған.
Дүние іздеп алыстан.
Дәру тауып даңқынан

Келуші еді бұл жерге
Ішкі орданың халқынан.
Хиуаның өзбек сартынан.
Бекіресі **Жайықтың**
Асыл еді алтыннан,
Иісі жұпар аңқыған
Байлығына қызығып
Жетпекке талай талпынған,
Көш-керуен бет түзеп
Жүк тиеп жолға артынған
Саудагер мұнда мақтанып,
Ауыздарынан ақ тамып,
Ақшаны жинап, тақта қып,
Көңілдері шаттанып
Кететін қайтып аттанып,
Жем мен **Жайық** нұт еді,
Ізерекелі қазаным,
Іңызығы мол базарым,
Ақ шуақты ажарым
Кешіп жатыр басынан
Келімсектер мазағын,
Бұл күндері дарияма
Көз тастасам қарайлап,
Біреулер жүр лайлап,
Біреулер жүр мал айдап,
Ноғайлар тапқан жан айла
Жиыпты ақша сарайлап.
Сартау, Самар, Қазаннан
Келгеннің қызық көргені
Та стары өрге өрледі,
Билеп ап судың балығын
Жергілікті халықтың
Жеуіне де бермеді,
Ашылған әбден араны
Орыстар көкке ңарады
Қойдан **момын қазаққа**
Жасамады көмегін.
Қазынадан қарыз жоқ,
Жоқтамады керегін.
Сахара жұрты ашың деп,
Білімнен мүлде қашық деп
Зердесіз елдің байлығын

Нарпып қалуға асық боп,
Шелденді олар тасып кеп,
Көшпелі жұрттың еңсесін
Сықпа нұрттай басып кеп.
Қанағаттан айырылып
Аңша жиды есептеп
Мамық жиды төсек деп
Тасқандардан сөз шықты
«Сиырдан жақсы есек» деп.
Бас көтерген қазақты
Бәлеге салды өсектеп.
Тәкаппарлар да көп еді
Парасаттары жоқ еді
Қазақтың дарқан жерінде
Қасиет бар демеді.
Ес бар деп елде білмеді,
Ерлерін көзге ілмеді.
Жазықсыз салып қырсыққа
Жәбірлеп босқа тілдеді
Базарға барса мастанып
Жүз теңгеге ат алды,
Қымбатына қарамай
Қызыл-жасылды зат алды.
Әйелдері құтырып
Асыл жібек мата алды.
Қара камзол, ақ көйлек
«Керім қатын» атанды.
Үн мен шайға толтырды.
Тең байлаған атанды.
Третий астық, кантон шай
Бұдан аузын қатарды.
Көрт қоспақты мал демей
Түзеді нармен қатарды.
Тентек болса бір қазан
Түрмеге сүйреп апарды.
Қалаға келген билері
Арақ ішіп елірді,
Кеудесі бұған семірді
Кәкімдері болды жебірлі
Қисапсыз дәулет төгулі
Папиростары шегулі
Сахарадан көшерде

Дүние болды жиғаны
Сырға жүгі сыймады
Малдың жанын қинады
Байлыққа бөккен иттердің
Болмады-ау тіпті иманы.

подкуп* — параға **сатып** алу.

орыс* — бұл **алпауыт орыс көпестері мағынасында.**